

ПРИСЪДА И СЪДБА

Стоян Асенов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Текстът поставя на разглеждане онтологичните и екзистенциалните отношения между човека и присъдата. В този смисъл той проследява някои от измеренията, които характеризират превръщането на закона в лична история: детерминиращата роля на присъдата, функционирането като знание, провиденческият статус. Особено внимание е отредено на отношението между присъдата и времевите структури на човешкото съществуване, както и на динамиката между провидението, свободата и съдбата – динамика на надеждата и безнадеждността.

Keywords: sentence, law, destiny, providence, time, existence

В една своя бележка под линия в предговора на „Критика на практическия разум“ И. Кант пише: „За да не се помисли погрешно, че тук се срещат непоследователности, ако наричам сега свободата условието на моралния закон, а в изследването след това твърдя, че моралният закон е условието едва при което можем да *осъзнаем* свободата, то искам само да напомня, че свободата без съмнение е *ratio essendi* на моралния закон, моралният закон обаче е *ratio conosciendi* на свободата. Защото, ако моралният закон не би се мислил ясно в нашия разум преди това, никога не бихме се смятали в правото си да *приемем* нещо такова като свобода (при все че тази не си противоречи). Но ако не би имало свобода, моралният закон съвсем не би се *намирал* в нас“ (Кант, 1974)¹⁾ Привеждаме тази мисъл на Кант, защото в нея, макар че се отнася до сферата на морала, много ясно е посочено сложното отношение между свободата и закона, от която и сфера да произтичат те, тяхната взаимна зависимост. Тази преплетеност кара Хайдегер да заяви, че една история на свободата би била всъщност история на императивите.

Съществуват ситуации, при които законът и свободата не просто са определена даденост в човешкия живот, а и се пресичат по особено драматичен начин. Една такава ситуация е свързана с присъдата, осъждането. Вслушвайки се в понятията, можем да доловим обертоновете на едно съдбовно звучене, експлицитно дадено в такива тонализирани човешкото битие определения като Сартъровото: „Човекът е осъден да бъде свободен“ или есхатологичната символика на Страшния съд, което означава, че те нямат само частно и случайно отношение към човека. Именно защото присъдата и осъждането подла-

гат човешкото битие на изпитание, в него могат да се открият по-ясно важни аспекти от отношението между човешкото съществуване и закона, както и същностни, онтологични измерения на съществуването, отнасящи се до свободата, времето, предвидимостта на съществуването.

Разбира се, на първо място присъдата е специфичен израз на определен тип обществено отношение, следствие на общностния живот на човека. Тук тя има преди всичко правно-етически характер и като такава е външно, посредническо отношение между човека и властта. От друга страна, е ясно, че властта може да бъде разбрана като действаща, посредническа сила между човека и закона или човека и една трансцендентна воля. Тогава присъдата, посредством властта, полага определено отношение между човека и закона и е наказание за отклонението от закона, който указва правилния начин на протичане (или границите, в които може да протича) на едно свободно съществуване – т.е. контролира порядъка в една социална общност. Тъй като като тя обикновено е свързана с лишаване – от права, свободи, имущество, то непосредствено рефлектира върху различни аспекти на социалното битие на човека.

Наказвайки за нарушаване на граници, присъдата обаче сама установява граница на това отклонило се съществуване. Със своето произнасяне присъдата не само реализира определено отношение между човека и другите, но се превръща във вътрешно отношение между човека и неговата присъда. Осъденият е винаги и преди всичко насаме с присъдата. Тя „подвежда“ под себе си живота и да си осъден, означава животът ти да е присвоен от присъдата. Затова можем да кажем, че реализирайки определени правни значения, на преден план излиза онтологическият ѝ смисъл и в настоящия текст няма да обсъждаме правно-етическите и социалните аспекти на осъждането, свързани с понятия като „наказание“, „вина“, „справедливост“, „изкупление“, „власт“ и други, а ще се спрем по-скоро на онтологико-екзистенциалните равнища на отношението между човек и присъда.

Осъждането е свързано с взаимно проникване между присъдата и човека, с интериоризацията ѝ в човешкото съществуване, с овъншняването и отчуждаването на това съществуване в нея, с появата на равнища на неразличимост между двете. Следователно присъдата е осъществяване на особено, интимно отношение между един външен порядък и порядъка на субективния живот – осъждането е известяване и насилствено внедряване. В присъдата един външен ред, като определен начин на съществуване, разкрива себе си и се узнава в своята същност и в своя телеологизъм като съвпадащ с реда и телеологизма на живота.²⁾ По този начин присъдата свързва абстракцията на закона или трансцендентността на една воля с личния живот, като превръща абстрактния външен закон в лична история. Това движение лесно може да бъде уловено в екстремалността на смъртната присъда, която превръща абстрактността на едно знание, отнасящо се до фактичността на човешкото съществуване: „Все-

ки човек е смъртен“, в непосредствен и предстоящ факт на собствения живот. Тя сякаш „спуска“ това знание от някаква безвремева далечност във времето, правейки силогизма – всеки човек е смъртен, аз съм човек, следователно аз съм смъртен, в събитие, което се случва в континуитета на съществуването. Затова силогизмът ни показва как мислим, а не как умираме.

По този начин присъдата сега изважда човека от собствената му история, от собственото му време, изпълва времето му и става неговата история. Тя е лишаване от континуитета на миналото и настоящето и изправена през бъдещето със стряскаща яснота. Сnižавайки рязко възможността за самодетерминация от свободната воля, тя силно деформира пространствено-времените и смисловите координати на човешкото съществуване.

Присъдата като събитие

Преди всичко осъждането е събитие. Това означава, че граничността е иманентна част от неговата структура и носи характерната за нея прекъснатост, така че всяка присъда е събитие, което прекъсва континуитета на съществуването. Можем да мислим тази прекъснатост в две посоки, в зависимост от това, как ще ситуираме присъдата.

Преди всичко тя (прекъснатостта) е прекъсване на един времеви и смислов порядък на живота. Тя е нещо извънредно, изключително и като такова е извън този ред – в нея той свършва, но тя не е част от него. Тя е трансцендентна на миналото и настоящето и случване превръща настоящето в чисто минало, в отминало. Осъждането не е край (или в случая отразява трансцендентността, която крайт носи) и прекъсването тук е радикално скъсване, друго измерение. Тази трансцендентност на присъдата като събитие има същностен характер с изключение навярно на силни рецидиви, които да я превръщат в повторяемо събитие, т.е. в част от рутината на живота, едно вечно завръщане. Тогава тя губи характера си на събитие и следователно не нарушава континуитета на съществуване. Трансцендентността на осъждането му придава белезите на катастрофичност с характерната за нея криза на съществуването. По този начин прекъснатостта тук е преди всичко откритост за ново бъдеще, защото разрушаването на „привичното течение на живота“ и минимализирането на участието на неговия основен двигател – осъдения, правят невъзможно предвиждането на бъдещето от хоризонта на неговите дни.

От друга страна, присъдата и осъждането могат да бъдат разбрани, въпреки неординерния си катастрофичен характер, като част от реда на съществуването, като естествено следствие на неговия ход, като логично събитие, произтичащо от определен начин на съществуване. Така, въпреки извънредния си характер, те следват логиката на досегашния живот и по специфичен начин я увенчават. Осъждането тогава е естественият завършек, край на това съществуване, то хем прекъсва, свършва, хем този свършек се мисли като оп-

ределена – заслужена! кулминация на миналите дни. С това присъдата остава иманентна на миналото и като фокусиращо го събитие може да служи за неговото разбиране.

Всяка присъда има претенцията да се основава на познаване в достатъчна степен на един живот или същността на самия осъден – осъждайки човека за това, което е бил, присъдата го показва и изяснява. Така тя хвърля обратна светлина и човекът се изяснява като минало. Присъдата де-фин-ира един живот, който не може повече да се продължава и по този начин не може да отрича себе си. Той се затваря в самия себе си и присъдата превръща миналото в затвор, в който човекът е наблюдаван и определен. Оставяйки човека в миналото, капсулирайки го там, присъдата се насочва и обсебва неговото бъдеще. Така тя става началото на едно ново и различно съществуване.

Присъдата като детерминация

Като начало, присъдата е общо пред-определяне и детерминация. Тя се превръща в закон, в строг детерминант на съществуването, тя не просто указва определено отношение между човека и закона, но особено в наказателната си част сама се превръща в строг определител, закон, снижавайки рязко възможността за самодетерминация от собствената воля. Така тя става правилото, по което започва да функционира един живот за определено време или до неговия край. Но тя не стои само в началото, а съвпадайки с живота, е действаща през цялото време в многообразието и различието на емпиричните обстоятелства, привличайки и организирайки и самите тях като свои съучастници, като материални осъществители на своята воля, стремейки се да се превърне по този начин в съдба. Затова тя е и „работа с обективното“, задавайки конкретните измерения и характер на ситуацията. Тук е важно да изтъкнем, че като детерминация тя е обща, необходима и постоянно действаща еднаквост, която пронизва и подвежда под себе си съществуването. Превръщайки се в определител, присъдата свързва живота с една по същество а-темпорална структура, каквато е законът. С това тя е една-единствена ясно изречена възможност, която трябва да се реализира.

Детерминиращата роля на присъдата, където животът стои като в зародиш и откъдето се разгръща, задава основните модуси на човешкото съществуване. Тъй като определя и съвпада с основните форми и съдържания на живота, присъдата започва да бъде живяна от човека, да бъде живяна по един пасивен начин. Езикът е уловил много точно този аспект от отношението между присъдата и човека – той я „излежава“ – един пасивен модус, или я „изтърпява“ – страдателен модус на съществуване.

Присъдата като знание

Поне две от досега изтъкнатите характеристики на присъдата определят една от най-съществените ѝ черти – присъдата е знание: това, че тя е по-

стоянно действаща еднаквост, от което следваше а-темпоралната ѝ природа. Осъденият започва да живее това, което вече е узнал от присъдата. Детерминиращата ѝ функция прави живота пред-видим и следователно в някаква степен узнат. Ето какво ни разказва по този въпрос един дълбок познавач на тази материя, прекарал 17 г. в съветските лагери – Варлаам Шаламов. В разказа му „Лида“ неговият герой Крист е осъден по чл. 58, по алинея, в която фигурират четири букви – КРТД – „контрареволуционна и троцкистка дейност“. В тези букви, в това „смъртоносно клеймо“, както го нарича Шаламов, Крист разчита съдбата си като по таен шифър: както живота, който му предстои като осъден, така и неговия край. Най-опасната от тези букви е буквата „Т“: „Но нямаше как да се спаси. Буквата „Т“ в досието му беше знак, дамга, клеймо, белег, по който го бяха преследвали години наред, бяха го държали в ледено студения златодобивни забои в колимския студ от минус шестдесет градуса. Убиваха го с тежката работа, с непосилния лагерен труд, прославян като въпрос на чест, въпрос на слава, въпрос на доблест и геройство, убиваха го с побойите на началниците, с прикладите на конвоя, с юмруците на бригадирите, с побутванията на бръснарите, с лактите на другарите му... Убиваха го чрез глад и с „чорбица“, с „лагерна супица“... Съчетанието от четири букви в делото на Крист беше като дамга на животно, което трябва да бъде убито, което е заповядано да се убие“ (Шаламов, 2010)

Присъдата като знание ни уязвява в собственото ни ставане. В свободата, битието и знанието стават едно – в присъдата битието е узнато, осветено. Това знание не е вече външна, абстрактна детерминанта („всички са смъртни“), а самото случване на битието, знание, което се изтърпява, в което битието се отпуска, в което то живее знанието, това знание е събитието на живота, реалността на живота. В присъдата субективността не изчезва, но е силно принижена от узнаването, доколкото външната обективност се превръща във вътрешна траектория на живота. Така ние имаме едно уловено, вцепенено в знанието битие, от което следва, че присъдата като знание е вид умъртвяване и самото умъртвяване е част от това знание.

Разбира се, съществува поне едно нередуцируемо от присъдата равнище на субективност – начинът на понасяне, но в начина на понасяне винаги присъства умъртвяването като съдържание, като обективен полюс, като факт, който трябва да се понесе. Това понасяне може да има различни периоди – от първоначалния бунт до пълното безчувствие, т.е. постепенното пропадане на субекта в абсолютната обектност, в смъртта.

Присъда и време

Присъдата като знание е подчиняваща живота схема, която с парализиращото си действие го превръща в схематичен спазъм. В изречената присъда животът вече е про-изнесен. Тя е биография на едно бъдеще време, което придобива тежкия

статут (неподвижност) на миналото. Присъдата като знание, в което едно битие е узнато, осъществява силна деформация на темпоралните измерения на човешкото съществуване и на тяхната структура. Видяхме как, прекъсвайки континуитета на съществуването, превърна миналото в отминалост, която застива в себе си и която колкото повече се отдалечава назад във времето, толкова повече придобива чертите на нереалност, на сън, измеренията на далечна и чужда страна. Но тя засяга още по-силно настоящето и бъдещето. Преди всичко в присъдата като знание животът се вижда като цялостен (или един отрязък от него), единен и непрекъснат. Задава се равнище, в което животът е неразличим вътрешно, в който липсват спонтанни ставания, случайности и следователно самото време придобива едноразмерна измеримост на следващи еднакви мигове, чиста продължителност на еднаквото. На това равнище нищо не може да бъде очаквано, освен нейния (на присъдата) край. Снемайки времето, или по-точно бъдещето като различно и различаващо, превръщайки го в равно и несъбитийно или с ясен край, присъдата като знание е оптика на станалия, на случилия се живот в неговата цялост, т.е. на свършилият живот, осъществен още преди да е станал. Явявайки се парадигмална, тя втвърдява, субстанциализира живота, правейки го самотъждествен, и по този начин го превръща в даденост. Затова присъдата притежава провиденциална оптика, в която съществуването се а-темпорализира.

Разбира се, този страдателен, пасивен модус на съществуване може да е пълен с драматизъм, може да бъде трагичен или възвисяващ („станал човек“) и да деформира, да измени осъдения или да го запази, да раздели живота му на „преди“ и „след“, т.е. да има една времевост под формата на вътрешно ставане или запазване. За това – малко по-нататък, а тук е важно, че в провиденциалната перспектива на присъдата самото безвремие може да е събитие, да е тежко събитийно – наказване или поправяне чрез безвремие.

От казаното досега е ясно, че присъдата е тотализиращ принцип. Тя тотализира времето, обсебва го, разгръщайки се в него, и нивелира неговата структура.

Като устройва и пред-определя живота по определено правило, присъдата е про-мислен живот. С това тя му придава рационално устройство и следователно тя е рационално конструиране на живота. Предвиждайки една самотъждественост във времето, тя е не толкова разумно, колкото разсъдъчно конструиране. Това именно позволява и рационално-разсъдъчна позиция спрямо него. Позволява узнаването му и лежи в основата на тази провиденциална оптика, за която стана въпрос по-горе.

Присъда и съдба

Тук е мястото да кажем, че присъдата като провидение е узнаване на най-общото, свързано с тази а-темпоралност на закона, който трябва да

е валиден при всякакви обстоятелства и във всеки момент от осъществяването ѝ. Така тя внася и телеологична яснота, доколкото той е предвидим, сякаш осъществен и външно времево протяжен: тя улавя живота в абстрактна типичност.

От друга страна обаче, присъдата е присъда върху свободно по същността си същество при конкретни обстоятелства. Превръщайки се в лична история, законът се историзира, реализира се в последователността на времето и се сблъсква с препятствията на емпиричното си осъществяване – със силата на случайността и съпротивата на волята. В провиденческия модус на присъдата се усеща предопределеността на живота, императивно зададената възможност тя да се реализира, да съвпадне с живота, да стане съдба, без обаче да се предвидят всички подробности, без да е ясна стихията на самото случване, съпротивата на съществуването. То може да носи значителни отклонения, даже разрушаване на провиденциалния порядък на самата присъда. На това равнище сложно се преплитат детерминизмът, свободата и случайността. Намесата на последните може да прекъсне заложената от присъдата детерминация и да положи началото на различен от нейния порядък. В разказа на Шаламов една случайна среща променя участието му, която той е разчел в четирите букви на присъдата. Той моли една девойка, също осъдена – Лида, на която е помогнал при определени обстоятелства и която преписва документите на осъдените, да пропусне буквата „Т“. Впоследствие това се оказва решаващо за неговото освобождаване.

Тази внезапна прекъснатост на континуитета, който присъдата задава, е видима със задна дата и от този хоризонт е отчетена като нова детерминанта на живота, придаваща му нова телеологична насоченост и следователно имаща съдбовен характер.

Можем да кажем, че конкретното разгръщане на провиденциалното знание на присъдата е съдба или че съдбата е конкретната континуалност на живота, приета като своя. Оттук и определената мъдрост, която се корени в приемането на присъдата като съдба. Съществуването може да осъществи провидяното в присъдата и тогава съдбата ще съвпадне с провидението. Но сложното преплитане между закона, свободата и случайността не изключват изкривяването и нарушаването на заложеното в провидението и тогава съдбата е нещо различно. Тези флукутации, тази сложна динамика между провидение и съдба, изразяват същностното изменение на присъдата, когато тя се реализира като една лично човешка история. Затова присъдата отваря противоречиви пространства – на свършилия, умъртвен живот, който трябва да бъде понесен и изживян, без обаче да го закрива изцяло с неизбежен фатализъм, оставяйки едновременно пролукуите на надеждата, изведени от никога неизвестната докрай съдба.

ЛИТЕРАТУРА

Имануел Кант (1974), *Критика на практическия разум*, София: изд. на БАН, стр. 30

Георг Зимел (1996), Проблемы судьбы, в Г. Зимел, *Избраное*, т.2., Москва

Варлаам Шаламов (2010), *Колимски разкази*, София: Комунитас

VERDICT AND DESTINY

Abstract. The article examines the ontological and existential relationship between the man and the sentence. In that sense it follows out some of the dimensions, which characterize the transformation of the law into personal history: the determining role of the sentence, the function as knowledge, its providential status. Special attention is assigned to the sentence and its time structures, the dynamic and the providence as well, the freedom and the destiny-the dynamic of the hope and the hopelessness.

Stoyan Asenov, Assist. Prof.

✉ Sofia University „St Kl. Ohridski“
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504, Sofia, Bulgaria
e-mail: johnny60@abv.bg